

SPİNOZA’NIN HÜRRİYET ANLAYIŞI

Arş. Gör. M. Kazım Arıcan*

Giriş

İspanya’nın Espinoza şehrine atfen Baruch d’Espinoza diye isimlendirilen, dini baskı ve Engizisyon nedeniyle Portekiz’den Hollanda’ya kaçan Yahudi bir ailenin çocuğu olarak 1634 yılında Amsterdam’da dünyaya gelen, daha sonra 17. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan Spinoza , öğretisini ve felsefesini Din ve Tanrı konusu üzerine yoğunlaştırmış bir filozoftur.

Haham olması kararlaştırıldığı için, ilk tahsiline, meşhur Talmud öğretisini öğrenerek başlamıştır. Fakat, bu ilk bilgiler –Ahdi Atik,Talmud ve sonra Ortaçağ Yahudi Din Felsefesi kabbala-onu tatmin etmemiştir.¹ Bu konular hakkında radikal görüşlerde bulunması ve Tevratı iç ve dış kritiğe tabi tutarak ciddi biçimde eleştirmesinden dolayı² 1656 yılında zındıklık iddiasıyla Havranın ileri gelenlerinin huzuruna çıkarılmıştır. Havrasına ve inancına hiç olmazsa görünürde bağlı kalması için kendisine yılda beş yüz dolar maaş teklif edildiği, ancak onun bunu geri çevirdiği bazı felsefeciler tarafından aktarılmaktadır.³ İşte tüm bu olup bitenlerden dolayı o, daha 23 yaşında bir gençken İbrani geleneğine göre, cemaatten ihraç (herem) olunmuştur. Kendisine Baruch denilen Spinoza, artık bu tarihten itibaren Benedict adıyla anılacaktır.⁴ Özetle, Amsterdam Sinagogu’ndan kovulan Spinoza’yla hiç kimse sözlü veya yazılı olarak ilişkide bulunmayacak, hiç kimse onunla aynı çatı altında bir araya gelmeyecek ve onun yazdıklarını okumayacaktır.

Yahudi cemaatinden aforoz edilen Spinoza, hayata küsmeyip, Havrada öğrendiği gözlük camı cilalama mesleğiyle geçimini temin etmiştir. Böylece bütün ömrünü münzevi bir şekilde tefekkür ve mütalaaya tahsis ederek, kendi nazariyesine uygun bir şekilde maddi kıymetlerin üstünde, saf bir sükunet içinde ve ihtiraslarına hakim olarak yaşamaya başlamıştır.⁵

Özellikle, Latince olarak, yazarı ve yayımcısı belirtilmeksizin “Tractatus Theologico-Politicus” adıyla yayımlanan eserinde; din, devlet ve düşünce özgürlüğü üzerinde durmasından⁶ dolayı şiddetli

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

¹ Antony Flew, **A Dictionary of Philosophy**, Macmillan Press, London, 1979, s.310, Karl Vorlander **Felsefe Tarihi**, c.2, Osmanlıca’ya çev. Orhan Saadettin, Evkaf Mat., İst., 1928, s.112, Diane Collinson, **Fifty Major Philosophers – A Reference Guide** (Routledge), New York, 1987, s.61, Samuel Enoch Stumpf, **Philosophy: History and Problems**, Vanderbilt University, New York, 1989, s.247

² Benedict de Spinoza, **A Theologico-Political Treatise and A Political Treatise**, Translated from Latin by: R.H.M.Elwes, Dover Publications, New York, 1951, s.120-121-124-126.

³ Will Durant, **Kıssatü’l Felsefe**, Çev., Fethullah el-Muşa’şa, Matbaatü’l Maarif, Beyrut, Tarih yok, s.188, Russell Bertrant, **Batı Felsefe Tarihi**, Çev., Muammer Sencer, Say Yay., İst., 1994, s.325

⁴ Harry A.Wolfson, **The Philosophy of Spinoza**, The World Publishing Company, New York, 1961, Preface vii, Russell Bertrant, **a.g.e.**, s.325-351

⁵ Baruch Spinoza, **On The Improvement of The Understanding (Tractatus De Intellectus Emendatione)**, Trans., Joseph Katz, Translator’s Introduction, The Library of Libral Arts, New York, 1988, s.vii-vd., Vorlander Karl,**a.g.e.**, s.113, Fenni İ. Ertuğrul, **Vahdet-i Vücut ve İbn Arabi**, İnsan Yay., İst., 1991, s.70, M.Kazım Arıcan, **Spinoza’da Din ve Tanrı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sos.Bil.Enst., Ank., 1996

⁶ Spinoza, **A Theologico-Political Treatise and A Political Treatise**, Preface s.3-vd., 313,314, Ayrıca bkz., M.Kazım Arıcan, **a.g.e.**, s.2.

eleştiri ve saldırılara maruz kalan Spinoza'nın söz konusu eseri, Kilisenin şikayeti üzerine 1674 yılında yasaklanır ve bu yüzden o, ölümüne (1677) kadar başka bir eser yayınlamaktan çekinir.

O, Etika adlı eserinde ise insanın hürlüğü ve özgürlüğü konularına, daha ziyade ahlaki açıdan sıkça yer vermiştir.⁷

Spinoza'nın en meşhur iki eseri olan "Tractatus Theologico-Politicus" ve "Etika", onun en fazla ıstırap duyduğu ve özlemini çektiği, ifade ve dini inanç noktasındaki hür anlayışı tesis etmeyi amaçlamaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi o, önce atalarıyla birlikte, engizisyon zulmüne, sonra da bizzat kendisinin Havradan kovulmasıyla düşünce zulmüne maruz kalmış birisidir. Bütün bu acı tecrübelerin ardından o, şöyle bir sonuca varmıştır: İnanç ve ifade özgürlüğü insanların en doğal haklarıdır. Diğer bir ifadeyle, genel anlamda hürriyet, özelde de din hürriyeti insanların hiçbir zaman vazgeçemeyecekleri en tabii haklarıdır.

Spinoza Tractatus Theologico-Politicus⁸ adlı eserinin bilhassa "Politicus" bölümünde, din ile politika arasındaki ilişkileri ele alır. Bu bölümde ısrarla vurgulanan ana tema, kilisenin, dini ve politik alana olan istenmeyen ve olumsuz olarak nitelenen etkisidir. Zira, 17. yüzyıl Avrupasında, sosyal hayatın her alanında, fertlerin sosyal ve bireysel haklarını elde etmesinde ağırlıklı olarak Sinagogun ve Kilisenin normları söz konusudur. Kiliseye ve din adamlarına rağmen herhangi bir alanda özgür bir şeyler yapmak mümkün değildir. Dini ve seküler her alan Hahamların ve Kilisenin nüfuzu altındadır.

Spinoza, söz konusu eserinin ikinci bölümünde, devletin temel esasları, devlet ve yönetim şekilleri, fertlerin doğal, dini, ve yasal hakları ile düşünce özgürlüğü gibi konuları incelemektedir.⁹

Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi, Spinoza'nın kendi çağında, her alanda baskılar söz konusudur. Özellikle de Kilisenin baskıları egemendir. Bu nedenle Spinoza için temel felsefe ve üzerinde önemle durulması gereken asıl sorun; özgürlüktür. Dahası, ona göre, özgürlük, doğal ve toplumsal bilimlerde ilerleme için mutlak olarak zorunludur. Bu nedenle özgürlüğün en iyi güvencesi demokrasidir.¹⁰ Ayrıca, ona göre, dini ve sosyal kurumların hepsinde özgürlük ideal bir amaçtır. Bu açıdan o, bazı yazarlar tarafından felsefe tarihinin ilk sistemli demokrasi ve düşünce özgürlüğü savunucusu olarak kabul edilmektedir.¹¹

⁷ Spinoza, Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan **Etika (Ethica, Ordine Geometrico Demonstrata Et Inquinque Partes Distincta, in quibus agitur)**, Charles Appunhn'un Latince orijinali ile birlikte yayınlamış olduğu Fransızcasından Çev.; H.Z. Ülken, Ülken Yay., İst., 1984, s.185,280,283, vd, Eseri ileriki kısımlarda sadece Etika şekliyle zikredeceğiz., Bkz., Arıcan, **a.g.e.**, s.2

⁸ Spinoza'nın (**Tractatus Theologico-Politicus, A Theologico-Political Treatise**) Tanrı Politik İnceleme şeklinde Türkçe'ye çevirebileceğimiz bu eseri bundan sonra **T.P.İ.** şeklinde kısaltarak ifade edeceğiz.

⁹ Spinoza, **T.P.İ.**, s.Preface-257-263-287-298-314-340-344-385-387.

¹⁰ Spinoza, **T.P.İ.**, s.299-385.

¹¹ Tülin Bumin, **Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza**, Yapı Kredi Yay., İst.,1996 s.69, H.Z. Ülken, Etika üzerine önsöz, s.17, F. Compleston, **Felsefe Tarihi**, c.4, İdea Yay. Çev., Aziz Yardımlı, İst., 1991, s.149, Wolfson, **a.g.e.**, s.38, Ayrıca burada şunu belirtmemiz gerekir: Spinoza, her ne kadar ilk sistemli Demokrasi savunucusu olan filozoflardan biri olarak kabul edilse de, Demokrasinin kendi içinde bazı paradoksları olduğunu belirterek, onun tam anlamıyla ideal bir yönetim şekli olmadığına da dikkatleri çekmiştir. Bkz., Spinoza, **T.P.İ.**, s.263-313-385-386-387.

Görüldüğü üzere, Spinoza'nın felsefi anlayışı, toplumun çözülmemiş temel sorunları üzerinde düşünmeyi amaçlamaktadır. Nitekim, o dönemin temel sorunu da, özgürlüklerin belli kurumlar tarafından engellenmesidir. Bu nedenle o, hayatı pahasına da olsa, bu konulara ışık tutacak ciddi eserler kaleme almıştır: Etika, Tractatus Theologico-Politicus (Tanrı Politik İnceleme), On The Improvement of The Understanding (Anlayışın -Zihnin- Islahı Üzerine).

Spinoza üzerine yaptığımız bu kısa girişten sonra, onun hürriyeti nasıl tanımladığını ve bilhassa insan için hangi alanlarda nasıl bir hürriyeti söz konusu ettiğini incelemeye çalışalım.

Hürriyet nedir? Hangi alanlarda söz konusudur?

Bilindiği üzere Spinoza metafiziksel anlamda **hürriyeti** yalnızca **Tanrı** için söz konusu ederken, sosyal alanda insan için düşünce, inanç ve siyasal hürriyet gibi hürriyet alanlarından da bahsetmektedir. Biz bu çalışmamızda, daha ziyade Spinoza'nın bu ikinci türden hürriyet anlayışı üzerinde duracağız. Ancak konuyu daha iyi tahlil edebilmek için öncelikle Spinoza'nın mutlak olarak tek hür varlık kabul ettiği Tanrı'nın metafiziksel anlamdaki hür oluşuna değinmek istiyoruz.

Bu nedenle, konumuza Spinoza'ya göre, **Hür**¹² ve bunun zıddı olan **Zorunlu** kavramlarının tanımlarıyla başlayalım.

Spinoza'ya göre, "sırf kendi tabiatının zorunluluğu ile varolan ve hareket eden bir şey '**hür**'; belli bir tarzda başka bir etken tarafından varlığı ve aksiyonu tayin edilmiş şey de '**zorlama**' (cebri)" diye tanımlanmaktadır.¹³

Spinoza'nın bu tanımı, determinist¹⁴ bir tanımdır. Yani zorunluluk fikri egemendir. Zira, bu tanımından da anlaşılacağı üzere Spinoza determinist bir filozoftur ve ona göre, bu tanımlar çerçevesinde hürriyet, en uygun olarak Tanrı için söz konusu olabilir. Çünkü ona göre, tabiatla olup biten her şey Tanrı tarafından tayin edilmiştir.¹⁵ Bu konu üzerinde ileriki paragraflarda yeri geldikçe duracağız.

Daha açık olarak belirtecek olursak, Spinoza tek cevher¹⁶ kabul eder, onun cevher dediği ise, Tanrı'dır.¹⁷ Herhangi sonsuz ve ezeli bir özü ifade eden sonsuz sıfatlardan kurulmuş cevher ya da Tanrı

¹² **Hürriyet** anlamında kimi zaman özgürlük kelimesinin de kullanıldığını bilmekteyiz. Biz bazen özgürlük kelimesini kullanmakla birlikte, mümkün olduğunca hürriyet kelimesini kullanmaya çalışacağız.

¹³ Spinoza, **Etika**, Tanım VII, s.28

¹⁴ Felsefe Sözlüklerinde birkaç determinizm şekli dile getirilmektedir. Ancak bizim dikkat çekmek istediğimiz ayrımlar **kati** ve **yumuşak determinizm** şeklindedir. Kati determinizmden farklı olarak yumuşak determinizm, evrensel nedenselliğin bir bölümünün insandan kaynaklandığını, dolayısıyla insan için belli bir özgürlüğün mümkün olduğunu savunur. Buna göre, insanlar, akıl ve iradeleriyle bazı eylemlerine isteyerek neden olurlar, bu nedenle insanların belli bir özgürlükleri vardır. Bu özgürlük sınırlı bir özgürlüktür. Bu anlayışa göre, hiç kimse tam olarak özgür değildir. Bkz., Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Ekin yay., Ank., 1996, s.182 (Determinizm), Ray Billigton, **Felsefeyi Yaşamak**, çev., Abdullah Yılmaz, Ayrıntı yay., İst., 1997, s.323-324-325-328-330

¹⁵ Spinoza, **a.g.e.**, Önerme XXVI, s.59, Spinoza'nın burada ifade etmeye çalıştığı düşüncesi **Bağdaşabilirçilik**dir. Zira, Spinoza, Hume ve Schopenhauer gibi düşünürlere göre özgürlük, nedensellik ve hatta determinizmle bağdaşabilir. Özgürlüğün bir derecesi vardır ve Spinoza'ya göre, özgürlük zorunluluğun bilincinde olmakla belirlenir. Bkz., Ahmet Cevizci, **a.g.e.**, s.82

¹⁶ Spinoza, **a.g.e.**, Tanım III, s.27, cevher, sıfat, tavır için bkz., s.28-29, Ayrıca bu konudaki yorumlar için bkz., Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, Selçuk yay., İst., 1992, s.181, Necip Taylan, **Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu**, Ayışığı yay., İst., 1998, s.21-22,

¹⁷ Spinoza, **a.g.e.**, Tanım VI, s.28

zorunlu olarak vardır ve hiçbir şeyin baskısı olmadan sırf kendi kanunlarıyla hareket eder.¹⁸ Bu ifadeler çerçevesinde Spinoza'ya göre, hiçbir şey Tanrı'sız varolamaz ve kavranamaz. O, her şeyin nedenidir ve tek hür sebeptir. Zira, "gerçekten hür neden olarak yalnız Tanrı vardır".¹⁹

Spinoza'ya göre Tanrı'nın hür neden olması fikrini en iyi izah edenlerden biri olan Alfred Weber, onun bu fikrini şöyle açıklamaktadır: Tanrı'ya evrenin nedeni demekle beraber, Spinoza, **neden** kelimesini alışılan anlamdan farklı bir anlamda kullanmaktadır. Onun neden fikri, cevher fikri ile; sonuç fikri, araz fikri ile karışmaktadır. Ona göre, elma nasıl kırmızı renginin nedeni, süt beyazın, tatlımın, sıvının nedeni ise, öylece Tanrı da evrenin nedenidir; ancak bu neden olma ne bir babanın çocuğunun varlığının nedeni olmasına ne de güneşin sıcaklığın nedeni olmasına benzemez. Aynı şekilde sıcaklık güneşe bağlı olmakla birlikte kendini meydana getiren yıldızdan farklı bir varlığa sahiptir: o, güneşin yanında ve dışında vardır.²⁰ Yukarıda da ifade edildiği gibi ezeli olan Tanrı²¹, baba ve güneş örneğinde olduğu şekliyle alemde ayrı geçici bir neden değildir. Aksine O, her şeyin için nedenidir²².

Aynı şekilde Spinoza'ya göre, "tabiatta kontenjan (olumsal) olan hiçbir şey yoktur. Aksine her şeyin, ilahi tabiatından zorunluluğu ile mevcut olması ve belli bir tarzda hareket etmesi tayin edilmiştir."²³ Ayrıca, "Tanrı tarafından tayin edilmiş bir şey, başka bir tarzda ve başka bir düzende olamaz."²⁴ Bu çerçevede ifade etmeye çalıştığımız düşünceler Spinoza'nın Tanrı anlayışıyla ilgili konulardır. Biz, bu konu Spinoza'da **Tanrı Anlayışı** adlı bir çalışmayla daha derinlemesine ve sağlıklı bir şekilde incelendiğinde daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla, Spinoza'ya göre, asıl olarak insanın hürlüğü bağlamında ne tür özgürlüklerin söz konusu olabileceğini incelemek amacıyla olduğumuz için konumuzu bazı açılardan sınırlandırmak durumundayız.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Spinoza'ya göre, tabiattaki her şeyi belirleyen Tanrı'dır ve Ondan bihaber olarak hiçbir şey gerçekleşemez. Her şey Ona bağımlıdır. Her şey Onun tarafından tayin edilmektedir. Ancak, nasıl ki Descartes'in 'cogito' fikri bir özgürlük deneyimi ise, Spinoza'nın merkeze aldığı '**Tanrı**' düşüncesi de bir **hürriyet** deneyimidir. Zira, Tanrı, Tanrı olması açısından bir hürlüğü ifade ederken, insan da Tanrıyı sevmekle, Onu bilmekle, hürliğe ve erdemliliğe ulaşmaktadır. Yani, insan önce kendi varoluşunu buradan hareketle Tanrıyı bilmekle, Onun varlığının farkına varmakla, hürriyetini elde etmektedir.²⁵ Alman Varoluşçu filozoflardan Karl Jasper (1883-1969) da **özgürlüğü**, Spinoza'nın özgürlük anlayışına benzer bir şekilde şöyle ifade etmektedir: Gerçekten, kendi özgürlüğünün bilincine varan insan, kesinlikle Tanrı'ya ulaşır. Özgürlükle Tanrı birbirinden

¹⁸ Spinoza, **a.g.e.**, Önerme XI, s.38-39, Önerme XXXVI, s.69-70

¹⁹ Spinoza, **a.g.e.**, Önerme sonucu II, s.50

²⁰ Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, Çev., H. Vehbi Eralp, Sosyal yay., İst., 1993, s.230

²¹ Spinoza, **a.g.e.**, Önerme XIX, s.54

²² Spinoza, **a.g.e.**, Önerme XVIII, s.53

²³ Spinoza, **a.g.e.**, Önerme XXIX, s.61, Ayrıca belirtmek gerekir ki, Spinoza'nın burada ifade ettiği **ilahi tabiatın zorunluluğu** ile hareket etme anlayışı, **ilahi determinizm (divine determinisme)** diye anlatılmak istenen determinizm şekline benzemektedir. Bkz., Richard H. Popkin, Avrum Stroll, **Philosophy**, Heinemann Professional Publishing Ltd., Oxford 1986, s.129, Ray Billigton, **a.g.e.**, s.324

²⁴ Spinoza, **Etika**, Önerme XXXIII, s.65

²⁵ Bu genel düşünceler için bkz., Spinoza, **Etika**, s.243-310-311-345, **T.P.İ.**, s.296-314, Mark T.Carson, **Spinoza's Theory of Truth**, New York, 1972, s.123, Compleston, **a.g.e.**, s.132

ayrılmaz. Ben, özgürlüğüm içinde, yalnız kendi kendimle var değilim, bana kendi varlığım özgürlüğümün içinde verilmiştir. Çünkü ben, kendi dışıma çıkabilirim, ama özgür oluşumu baskı altına alamam. En yüksek özgürlük kendini özgür zaman içinde, dünyadan bağımsız ve aşkın varlığa en derin bir bağlılık olarak bilir. Kısacası, insanın özgür oluşuna, biz, onun varoluşu diyoruz.²⁶

Spinoza her ne kadar mutlak anlamda hürriyetin yalnızca Tanrı için söz konusu olduğunu ifade etse de, insan için de bir **hürriyetten** söz etmektedir. Ona göre, **hür insan**, aklın emirlerine göre hareket eden insandır.²⁷ Aklın emirlerine göre hareket etmek ise, tabiata (fıtrata) uygun olarak hareket etmektir. Zira, ona göre akıl tabiata aykırı hiçbir şeyi istemez.²⁸

Spinoza'nın burada ifade etmeye çalıştığı aklın emirlerine göre hareket etmek, fıtrat üzere olmak, bu yönde hareket etmektir. Çünkü Spinoza da, Descartes gibi inneizmi kabul eden bir filozoftur. Nitekim, inneizme göre, Tanrı fikri insanda doğuştan vardır. İnsan aklını kullanarak, akıl vasıtasıyla Tanrıyı bulabilir. Bu nedenle, Spinoza için inneizm delili, Tanrının varlığı konusunda önemli delillerden biridir.²⁹ Özetle ifade edecek olursak, Spinoza için akla göre hareket etmek, doğuştan mevcut olan Tanrısal tabiata uygun olarak hareket etmek demektir. Onun bu düşüncelerini Descartes da, ondan daha önce de İslam filozoflarının bir çoğunda, özellikle Gazali, Farabi, İbn Rüşd ve İbn Tufeyl de görmekteyiz³⁰. İbn Tufeyl'in Hayy İbn Yakzan'ına ilk ilgi Yahudi filozoflarınca duyulmakla birlikte, bu eseri İbraniceye ilk defa çeviren ve üzerine 1349 yılında İbranice bir şerh yazan, meşhur Yahudi düşünürü Moise de Narbonne'dur. Ondan sonra esere ilgi duyan ve eseri Hollandacaya isminin baş harfleri olan B.D.S. rumuzlarıyla çeviren kimse, bizzat Spinoza'nın kendisidir.³¹ Dolayısıyla, Batılı bir çok filozofta olduğu gibi, hem Descartes hem Spinoza genel felsefi düşünceleri yanında inneizm düşüncesinde de İslam filozoflarından büyük oranda etkilenmişlerdir.

Burada, her ne kadar yukarıda kısmen açıklamaya çalışsak da, şöyle bir soru sorulabilir: Spinoza bir determinist olarak, hürriyeti zorunlu ve mutlak olarak Tanrı'ya ait kılmakla birlikte, insan için kısmi (cüz'i) bir hürriyetten bahsetmesi acaba bir paradoks değil midir? Bu iki durum bir çelişkinin ifadesi olamaz mı?³²

Bize göre, bu sorular çok derin tartışmalara kapı açacak türdendir. Spinoza'nın panteist olduğu iddiası ve beraberinde determinist olması, bu soruların cevabını daha detaylı ve ayrı bir çalışma konusu

²⁶ Karl Jasper, **Felsefe Nedir?**, Çev., İ. Zeki Eyuboğlu, Say yay., İst., 1995, s.71, Felsefi düşünce sistemi içinde Spinoza'nın hürriyet anlayışına benzer bir çok hürriyet anlayışları vardır. Ancak, biz, Spinoza'yla çok yakınlığı olduğunu düşündüğümüz Jasper'in hürriyet anlayışını yalnızca bir örnek olması açısından verdik. Yoksa, daha fazla detaya girerek asıl konumuzu dağıtmak amacıyla değiliz.

²⁷ Spinoza, **Etika**, Önerme XXXII, Scole I, s.65

²⁸ Spinoza, **a.g.e.**, Bölüm II, s.130

²⁹ Bkz, Spinoza, **a.g.e.**, s33-38-39-65-130, Wolfson, **a.g.e.**, s.176, Arıcan, **a.g.e.**, s.62

³⁰ Mehmet Bayrakdar, **İslam Felsefesine Giriş**, A.Ü.İ.F., yay., Ank., 1986, s.105-205-218-292-300

³¹ M. Bayrakdar, **a.g.e.**, s.293-295-296

³² Bu konuda, daha öncede ifade ettiğimiz gibi Felsefe sözlüklerinden, Determinizm (Belirlenimcilik), Bağdaşabilirlik, Panteizm, İrade özgürlüğü maddelerine bakılabilir. Örneğin bkz., S. Hayri Bolay, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ yay., Ank., 1997, s.43-227-vd, Necati Öner, **İnsan Hürriyeti**, Vadi yay.,Ank., 1995, s.40, A. Cevizci, **a.g.e.**, s.181-182-82-83-376, Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılap yay., İst., 1997, s.30

olarak ele almayı gerektirmektedir. **Panteizm, özgürlük ve determinizm arasındaki ilişki** şeklinde ayrı bir çalışmayla bu konu daha derinlemesine incelenebilir³³. Biz, burada konumuzu fazla dağıtmamak için, panteizm ve determinizm üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmak istemiyoruz.³⁴ Ancak, şu kadarını tekrar belirtmek isteriz ki, Spinoza bu zor çelişik durumu felsefi dilde yumuşak (ılımlı) determinizm ve bağdaşabilirlik denilen anlayışlarla aşmaya çalışmaktadır. Yani, ona göre, zorunlulukla özgürlük birbiriyle bağdaşabilir.

Varoluşçu ve fideist düşünürlerden biri olan Sören Aabye Kierkegaard (1813-1855) da, benzer bir durum için şöyle demektedir: İnsan sonsuzluk ile sonlunun, geçici ile kalıcının, özgürlük ile zorunluluğun bir sentezidir.³⁵ Aslında, bir anlamda Spinoza için de insan, zorunlulukla özgürlüğün bir sentezidir.

Nitekim Ahmet Arslan, Spinoza'nın zorunlu hürriyet fikrini şu şekilde açıklamaktadır: "Spinoza için özgürlük, herhangi bir nedeni olmayan davranışta bulunma yetisi değildir. Başka bir deyişle özgürlük, herhangi bir neden tarafından belirlenmişlik değildir. Tersine o, bir belirlenmedir. Ancak, bize yabancı olan, dıştan bir neden tarafından değil, bizim kendimiz tarafından belirlenmemizdir. Kısacası, Spinoza'ya göre, özgürlük bir kendini belirleme, self-determinasyondur. Gerçekten, nasıl ki biz bir ülkenin bağımsızlığından, yani özgürlüğünden bahsederken, onun başka bir ülkenin boyunduruğu altında bulunmaması, bu başka ülkenin iradesi tarafından belirlenmemesini anlıyorsak, aynı şekilde bir insanın özgürlüğünden söz ederken de, onun bir başka insanın veya grubun, toplumun iradesi tarafından belirlenmeyip kendi yasasını kendisinin koymasını anlamalıyız."³⁶

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi, her ne kadar bir determinist olarak Spinoza'nın insanın hürriyetinden söz etmesi bir çelişki gibi görüle de, o, bu konuda kendince bir sorun olmadığını gösterircesine, insanın hürlüğü ve hür insanın özellikleri konusundan bahsetmekte ve bu konuda şunları söylemektedir: "insanın kendi duygulanışlarını yüceltme ve azaltmadaki güçsüzlüğüne **kölelik** diyorum; gerçekten duygulanışlara bağlı olan insan kendi kendisine sahip değildir, fakat kendi üzerindeki gücü çoğu kere baskı altında olmasına ve en iyisini görerek en kötüsünü yapmasına sebep olan bir servete sahiptir."³⁷ Yani, Spinoza'ya göre, duygularının esiri olan kişi köledir. Köleliğin zıddı olan hürriyeti elde etme ise, duyguları azaltmadaki güçlülüğe bağlıdır.

Burada, Spinoza'nın dikkatleri çeken diğer bir değerlendirmesi ise şöyledir: "Yalnız duygulanışla, ya da sanı ile yöneltilen bir insanın akılla yöneltilen insandan ne bakımdan farklı olduğunu

³³ Bu konuda şu eserlere bakılabilir: Mehmet Aydın, **a.g.e.**, s.154-vd., Necati Öner, **a.g.e.**, s.40, Stanley M. Honer, Thomas C. Hunt, **Felsefeye Çağrı**, çev., Hasan Ünder, İmge yay., Ank., 1996, s.59-60

³⁴ Panteizm konusunda daha fazla bilgi için bkz., Murtaza Korlaelçi, **Vahdet-i Vücut Panteizm midir?**, Felsefe Dünyası, s.3, Ankara, Mart 1992, Korlaelçi M., **Panteizm ile Vahdet-i Vücutun Mukayesesi**, Türk Kültürü ve Felsefe Panelleri, Erciyes Üniv., Yay., No:29, Kayseri, 1992, Hüsamettin Erdem, **Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, Erdem, H., **Bazı Felsefe Meseleleri**, Hü-er yay., Konya, 1999, s.152-vd., İ Ertuğrul Fenni, **Vahdet-i Vücut ve İbn Arabi**, İnsan yay., İst., 1991, Mehmet Aydın, **a.g.e.**, (Panteizm), s.179

³⁵ Sören Kierkegaard, **Ölümcül Hastalık Umutsuzluk**, çev.,M. Mukadder Yakupoğlu, Ayrıntı yay., İst.,1997, s.26

³⁶ Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, Vadi Yay., Ank., 1996, s.125

³⁷ Spinoza, **a.g.e.**, s.219

görebilmektir. Yani, duygulanışla yöneltilen kimse, istesin istemesin, yaptığı şeyi hiçbir surette bilemez. Akılla yöneltilen kimse ise yalnız kendisini memnun etmek için hareket eder ve yalnız hayatta en üstün yeri tuttuğunu bildiği şeyi yapar ve en çok bu sebepten dolayı arzu eder. Bunun sonucu olarak birincisine **köle** (self), ikincisine **hür** insan diyorum.”³⁸

Spinoza'nın duygularının esiri olan kimseyi köle olarak nitelendirmesi, onun daha sonraki dönemlerde en büyük hayranı ve temsilcilerinden biri olan Hegel'in **köle-efendi**³⁹ diyalektiğine esin kaynağı olmuş ve bu düşünce Hegel tarafından geliştirilmiştir.

Diğer taraftan, Spinoza, **hür insan** olarak nitelendirdiği kimselerin özelliklerini de açıklamaya çalışır. Ona göre, hür bir insan hiçbir şeyi ölümden daha az düşünmez ve onun bilgeliği sadece ölüm hakkında değil, aynı zamanda hayat hakkında da derin bir düşünce (meditation) dir.⁴⁰

Sonuç olarak, Spinoza'ya göre, hür bir insan yalnız aklına göre; ölüm korkusuyla yaşayan ve yöneltilen birisi değil, fakat doğrudan doğruya iyi olanı isteyen, faydalı olanın aranması için yaşayan ve varlığını koruyan kimsedir. Bu kimsenin yaşadığı bu ruh hali de, hayat hakkında derin bir düşünce hali olan bilgeliktir; Bilge kimsenin tavrıdır.⁴¹

Bununla birlikte ona göre, hür insanın erdemi tehlikelere karşı muzaffer olduğu kadar, tehlikelerden kaçındığı zaman da büyük görünür.⁴² Yani, hür insan tehlikelere karşı muzaffer olmak için istediği aynı erdemle tehlikelerden kaçınır.⁴³

Öyle ise, hür bir insanda tam zamanında bir kaçış ve savaş, aynı ruh metanetinin kanıtlarıdır. Başka bir deyişle, hür insan aynı ruh niteliği, zeka uyanıklığı ile savaş kadar kaçmayı da seçer. Spinoza'nın burada ifade etmeye çalıştığı ruh metinliği; bir ferdin yalnızca aklın emri ve dolayısıyla, kendisini koruması için çabalamasını sağlayan bir arzudur.⁴⁴ O, tehlike denilince kastettiği şeyi de şöyle açıklar: “Ben tehlike denilince keder, kin, ahenksizlik, v.b. gibi herhangi bir kötülüğün nedeni olan her şeyi anlıyorum.”⁴⁵

Spinoza'ya göre, hür insanın diğer bir özelliği de, eğer bilmeyenler (cahiller) arasında ise, gücü yettiği kadar onların iyiliklerinden, onlardan gelecek faydadan kaçınmaya çalışmasıdır.⁴⁶ Diğer taraftan, hür insan, başka insanlarla kendi arasında bir dostluk bağı kurmaya çalışır, bunun için de, onlara kendi

³⁸ Spinoza, **a.g.e.**, s.280

³⁹ Hegel ve köle-efendi diyalektiği hakkında daha geniş bilgi için bkz., G.W.F. Hegel, **Tinin Görüngü Bilimi**, çev., Aziz Yardımlı, İdea yay., İst. 1996, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, çev., Cenap Karakaya, Sosyal yay., İst. 1991, **Mantık Bilimi**, çev., Aziz Yardımlı, İdea yay., İst. 1996, **Tarihte Akıl**, Çev., Önay Sözer, Kabalcı yay., İst. 1995, **Seçilmiş Yazılar**, çev., Nejat Bozkurt, Remzi yay., İst. 1986, Kaufmann, **Hegel Üzerine Yorumlar**, çev., Aziz Yardımlı, İdea yay., İst. 1997, Tülin, Bumin, **Hegel**, Alan yay., İst. 1987, **Hegeli Okumak**, Kabalcı yay., İst. 1993, W.T. Stace, **Hegel Üzerine**, çev.; Murat Belge, V Yay., Ank. 1986, Mehmet Bayraktar, **Din Felsefesine Giriş**, Fecr Yay., Ank., 1998

⁴⁰ Spinoza, **a.g.e.**, s.280

⁴¹ Spinoza, **a.g.e.**, a.g.y.

⁴² Spinoza, **a.g.e.**, IV. Bölüm, Önerme LXIX, s.281

⁴³ Spinoza, **a.g.e.**, s.282

⁴⁴ Spinoza, **a.g.e.**, s.198

⁴⁵ Spinoza, **a.g.e.**, s.282

⁴⁶ Spinoza, **a.g.e.**, IV. Bölüm, Önerme LXX, s.282

sanlarında eşit diye hükmolunan bir takım iyilikler yaparak değil, kendisini ve başkalarını aklın hür hükmüne göre yönelterek ve yalnız birinci yeri tuttuğunu bildiği şeyi yaparak bunu gerçekleştirir. Öyle ise, hür insan, bilgisizlere karşı kin beslememeli, onlardan nefret etmemeli ve onların istek ve iştahlarına değil, yalnız akla işi bırakmak için mümkün olduğu kadar onların yaptığı iyiliklerden kaçınmalıdır.⁴⁷

Keza Spinoza'ya göre, yalnız hür insanlar birbirlerine karşı çok minnet duyarlar. Zira, yalnız hür insanlar birbirlerine karşı tamamen faydalı ve birbirlerine büsbütün sıkı bir dostluk ile bağlıdır.⁴⁸ Yine, hür insan hiçbir zaman aldatici olarak değil, her zaman temiz kalple iyi niyetli hareket eder.⁴⁹

Diğer taraftan, Spinoza'ya göre, hür insanların olduğu devlette de yasalar bu minvalde yapılacak ve bunun sonucunda da yasalara uymak hür bir tavırla olacaktır. Çünkü, onun fermanları ve kamusal alana yansıyan yasaları da akla uygun olarak düzenlenecek ve bunlara uymak kişinin kendi aklına uyduğu andaki hürlük gibi olacaktır. Akılla yöneltilen insan bu yasalara korkuyla uymak durumunda da olmayacaktır.⁵⁰

Hülasa, Spinoza, insanın hürlüğü, çerçevesi çizilmiş bir daire içerisinde, aklın emirlerine göre yaşamakla mümkün görür. Yani, o, insanın hür olmasını düşünebilmesine bağlar ve insanın düşünebildiği ölçüde hür olabileceğini vurgulamaya çalışır. Ona göre, hürriyetin bir anlamda zihinsel bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Zira, hür insan, kendi **tutkularından, başkalarının** önyargılarından (etkisinden) kurtulmuş bir insandır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, insanı, hür ve erdemli kılan etkenlerden bir diğeri de, Tanrı bilgisine ve sevgisine ulaşmasıdır.⁵¹ Çünkü, ona göre, bu bilgiye ulaşan kimse, yalnız Tanrı'ya bağlanacak ve onu sevecek, geri kalanları gelip-geçici görünüşler sayacaktır.

İnsan hürriyeti söz konusu olduğunda, Spinoza'nın kendi eserlerinden hareketle, iki alanda hürriyetin elzem olduğuna dikkat çekildiğini görmekteyiz: Düşünce ve inanç alanında. Bu iki alanda ki özgürlükler, hiçbir zaman tatil edilemeyecek olan tabii birer insan hakkıdır.

a- Düşünce hürriyeti

Spinoza, Tractatus Theologico-Politicus adlı eserinin ikinci kısmında çoğunlukla düşünce özgürlüğünden bahseder. Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki, Spinoza'nın çağı, yaşadığı sıkıntı ve baskılar göz önünde bulundurulduğunda, onun için özellikle düşünce özgürlüğünün ne anlama geldiğinin çok dikkate değer olduğu kanaatindeyiz.

Nitekim, o, bilindiği üzere felsefenin merkez noktasına Tanrı kavramını koymakta ve böylece bir özgürlük deneyimi yapmaktadır. Zira, o, birçok düşüncesini hemen hemen çoğu kere Tanrı'yla bağlantılı olarak açıklamaktadır. **Tanrı'yı bilmek** ve **Tanrı'yı sevmek**⁵² ifadeleriyle kastettiği,

⁴⁷ Spinoza, **a.g.e.**, s.283

⁴⁸ Spinoza, **a.g.e.**, IV. Bölüm, Önerme LXXXI, s.283

⁴⁹ Spinoza, **a.g.e.**, IV. Bölüm, Önerme LXXXII, s.284

⁵⁰ Spinoza, **a.g.e.**, s.285

⁵¹ Spinoza, **Etika**, s.243, **T.P.İ**, s.295-299.

⁵² Spinoza, **Etika**, s.34-243

çoğunlukla özgürlüğe ulaşmaktır. Yani ona göre, Tanrı'yı bilen, Onu seven, Ondan **başkalarının** esaretinden, köleliğinden kurtulacak ve hür insan olacaktır.⁵³

Spinoza'nın, insan için söz konusu ettiği "düşünce özgürlüğü ifadesi", yukarıda vurguladığımız anlamda, **başkaları** tarafından belirlenmemedir. Ona göre, kendi düşündüğünü, içten ve dıştan herhangi bir etken olmaksızın söyleyebilmek ve yazabilmek doğal bir hakır.⁵⁴

Tulin Bumin, Spinoza'nın düşünce özgürlüğünü şöyle yorumlar; Ona göre, düşüncenin bir toplumda özgür olması önemlidir. Çünkü bu olmayınca, yani düşüncenin baskı altında olması söz konusu olduğunda, bütün diğer baskılar da mümkündür. O halde filozof için ideal toplum; demokratik toplum ve onun liberal çevreleridir. Buna karşılık filozof, hiçbir zaman kendi çıkarlarıyla devletinkileri ya da içinde yaşadığı ortaminkileri birbirine karıştırmaz. Çünkü o, toplumsallık demek olan iyinin ve kötünün ve onların temellendirdiği boyun eğmenin ötesinde bulunur.⁵⁵

Spinoza'nın yukarıda ifade edilen düşünce özgürlüğü konusundaki fikirlerine özellikle A Theologico-Political Treatise'in Chapter XX de geniş bir şekilde dikkat çekilmektedir. Ona göre devlet, insanların düşünme, konuşma ve yazma özgürlüğünü baskı altında bulundurursa amacına aykırı davranmış olur.⁵⁶ Yani ona göre düşünce özgürlüğünü güvence altında bulundurmamak devletin ödevidir. Zira o, eleştirilerle doğruların ortaya çıkacağına inanır. Bu nedenle eleştirmekten ve eleştirilmekten çekinilmemesi gereklidir.

Diğer taraftan ona göre yönetim, ifade özgürlüğünü ne kadar kısıtlamaya çalışırsa, o oranda karşı direnç bulur. Bu tepki, elbette aç gözlülere değil, iyi eğitimin, sağlam ahlakın ve erdemin, daha özgür yaptığı kişilerce olur. Hakikat diye inandıkları görüşlerin, yasalara karşı suç olarak kabul edilmesi kadar insanların hoş görmeyecekleri bir şey yoktur. Bu durumda insanlar yasalara nefretle bakmayı ve idareye karşı elinden geleni yapmayı onurlu hareketler olarak düşünürler.⁵⁷

Sonuçta Spinoza, özgürlüğün, sadece, din alanıyla veya siyasi alanla sınırlı kalmaması gerektiğini, bunun düşünce alanında da gerçekleşmesi gerektiğini belirtir.⁵⁸ Ancak, Spinoza önemli bir duruma daha dikkat çekmektedir: Belli bir insanın veya insan grubunun egemenliğinin oluşturulmaması veya kargaşa ortamının yaratılmaması şartıyla, yapıcı eleştiriler yapıyor oldukça, düşünce özgürlüğüne izin verilmesi çok tabiidir. Ancak kamu düzenini bozan, ayaklanmaya veya yasaları çiğnemeye yönelik kışkırtma ve sosyal barışı tehdit eden konuşmalara ise bir sınır getirilmelidir. Fakat ona göre, bu endişelerin yanında, yapıcı tartışma ve eleştiriler, zararlı olmaktan çok yararlıdır. Ayrıca, bu türden düşünce ve konuşmayı baskı altına alma girişiminde bulunmaktan, büyük zararlar doğar ve bu anlamdaki düşünce özgürlüklerini bastırmak imkansızdır. Şayet konuşma özgürlüğü kısıtlanırsa, ortam,

⁵³ Spinoza, **T.P. İ**, s.296-299, Spinoza, **Etika**, s.243-310-311, Bkz, Roy, Weatherford, **The Implication of Determinism**, New York, 1991, s.65

⁵⁴ Spinoza, **Etika**, s.250-296-314

⁵⁵ Bumin, Tulin, **Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza**, s.68

⁵⁶ Spinoza, **T.P.İ**, s.257-259-263-266., **On The Improvement of The Understanding**, Introduction, s.x,

⁵⁷ Spinoza, **T.P.İ**, S.263-297-313-314., Will Durant, a.g.e., s.242

⁵⁸ Spinoza, **a.g.e.**, s.263-264-vd.,299

yaltakçılara, ruhsuz ve duygusuzlara kalır. Bu nedenle böyle bir ortama imkan vermemenin ve özgürlüğü en iyi şekilde güvence altına almanın yolu demokrasidir. Zira, ona göre, bazı kusurlarına rağmen o, en iyi ve en doğal yönetim biçimidir.⁵⁹

Ayrıca, Spinoza'ya göre, akıl tarafından kurulan ve yönetilen devlet en güçlü ve en bağımsız devlettir.⁶⁰ Aynı şekilde, akla en fazla önemi veren ve en akılcı devlet de en özgür devlettir.⁶¹ Bu nedenle aklın kılavuzluğu altında özgürce yaşamak en iyi güvencesini, yukarıda dile getirildiği gibi, tüm devlet yönetim biçimlerinin en doğal olanı ve bireysel özgürlükle en uyumlu olan demokraside bulur.⁶² Dolayısıyla, ona göre, akıl temeli üzerine kurulan devlet, hem bağımsız hem de yurttaşlarına temel özgürlükleri veren bir yönetim biçimi olmaktadır.

Kısacası, Spinoza'ya göre, özgür (demokratik) bir devletin amacı, hürriyeti temin etmek ve herkese düşünme ve düşündüğünü söyleme hürriyetini vermektir.⁶³

b- İnanç Hürriyeti

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Spinoza, inancından dolayı baskılara maruz kalmış bir filozoftur. Nitekim, o, müntesibi olduğu Yahudiliği birçok yönlerden eleştirmesi sebebiyle, hem dini bir törenle Havradan kovulmuş, hem de kendisiyle görüşülmesi, eserlerinin basılması ve okunması yasaklanmıştır. Ayrıca, o, Yahudiliği ve Hristiyanlığı aslından sapmaları, zamanın mevcut din adamlarının ve Kilisenin, dini, kendi çıkarları ve insanların menfaatleri yönünde tahrif etmeleri açısından eleştirmesi sebebiyle, öncelikle maddi menfaatler teklif edilerek susması istenmiş, ancak, o, bunu kabul etmeyince, cüzzamlı bir hasta gibi toplumdan tecrit edilerek, dinsizlik ve Tanrıtanımazlıkla suçlandırılmıştır. Tarihin bir cilvesi olarak, benzer bir dini hoşgörüsüzlük cezasını, daha önceleri, Yahudi olan ataları, Portekiz (kimilerine göre İspanya) engizisyonu tarafından, Hristiyan olmadıkları için ülkeden kovularak görmüşlerdir.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz tüm bu tavırların da etkisiyle Spinoza, özellikle inanç alanında olmak üzere, her alandaki hürriyetin ve hoşgörünün baş savunucusu olmuştur.⁶⁴ Nitekim, o, insanın seküler bağlamda fikir ve vicdan özgürlüğünü savunurken, din hususunda da inanç ve inancın gereğini yerine getirme özgürlüğünü savunmuştur. Ona göre, ister benimseyelim, ister benimsemeyelim, insan inandığı inancı yaşayabilmeli, bizler de buna hoşgörüyü bakabilmeliyiz. Zira ona göre, inanç hürriyeti, hiç kimsenin müdahale edemeyeceği, bir insan hakkıdır.⁶⁵

⁵⁹ Spinoza, **a.g.e.**, s.314-385-386

⁶⁰ Spinoza, **a.g.e.**, s.259-313-vd.

⁶¹ Spinoza, **a.g.e.**, s.259-263-296-297

⁶² Spinoza, **a.g.e.**,s.205-206-297-299

⁶³ Spinoza, **a.g.e.**, s.259-263-286-

⁶⁴ Spinoza, **a.g.e.**, s.205-206-vd., 257-259

⁶⁵ Spinoza, **a.g.e.**, s.299-305-313-314, H.Z.Ülken, **Etika** Üzerine Önsöz.

Ayrıca, onun açısından, akıl ilkelerine göre düzenlenmiş olan her toplumda dinsel hoşgörü olacaktır.⁶⁶ Yani, Spinoza, din ve inanç konusunda hoşgörüyü, dolayısıyla dini inanç hürriyetini savunmaktadır. Zira, ona göre, herkes kendi inancını seçmede özgür olmalı ve inançlar eğer yargılanacaksa ancak sonuçları açısından yargılanmalıdır.⁶⁷

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, devletin herkese düşünme ve düşündüğünü söyleme güvencesi vermesi gerektiğini savunan Spinoza, aynı şekilde devletin, insanların manevi hayatları için hür bir ortamı sağlamak durumunda olduğunu düşünür. Zira, o, dinin bir yönüyle vicdan işi olduğunu kabul eder ve devletin de bu konuda vicdanlara herhangi bir baskı yapamayacağına inanır.⁶⁸ Çünkü, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, devletin (yönetimin) gerçek amacı özgürlüktür. Bunun aksine devletin amacı, insanları akıllı varlıklar olarak hayvanlara ya da kuklalara dönüştürmek değil, onları, kafalarını ve bedenlerini güvenlik içinde geliştirmeye ve akıllarını bağımsız olarak kullanmaya yetenekli kılmaktır.⁶⁹

Nitekim, o, İspanya Kralının Yahudilere, “devlet dinini” kabul etmeleri için baskı yaptığını, kabul etmeyenleri sürgün etmekle tehdit etmesi sonucu birçok insanın dinini değiştirmek zorunda kalmasını eleştirel olarak zikreder ve devletin, insanların din ve inançlarına müdahale etmek yerine,⁷⁰ devletin temel düzenini sarsan anarşi veya hangi amaçla olursa olsun –velev ki dini amaçlı olsun– isyanları bastırmak, bunlara müdahale ederek güvenlik, sükunet ve barışı temin etmek gayretinde olması gerektiğini savunur.⁷¹ Onun bu fikirlerine *Treatise Theologico-Politicus* adlı eserinde şahit olmaktadır. Bu eser daha ziyade, din hürriyetinin bir insan hakkı olduğunu vurgulamaya ve savunmaya çalışır. Aynı şekilde, özel olarak kişilik farklılıkları ister istemez inanç farklılıklarına sebep olacağından, dinsel hoşgörüyü daha belirgin olarak ön plana çıkarmaya çalışır. Ancak, Spinoza'nın politik kuramı, her ne kadar Hobbes'un politik kuramına benzese ve ondan etkilenmiş olsa da, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Spinoza daha hoşgörülü ve özgürlükten yana bir yönetimi arzulamaktadır. Zira, Hobbes'a göre, dini savaşlar ve bölünmeler gibi endişelerden dolayı, dinin yönetime boyun eğmesi gereklidir ve bu anlamda da devlet özgürlükleri sınırlamalıdır.⁷²

Hülasa olarak, inanma işinin ne devletle, ne bilimle bir ilgisi olmadığına inanan Spinoza, hiçbir inancın baskıyla kabul ettirilemeyeceğini ısrarla vurgulamaya çalışır. Çünkü inanç ne olursa olsun zorlanamayacak bir şeydir ve onun adına yapılan dayatma kötü sonuçlar doğurur. Ayrıca o, inancın kabulü noktasında hiç kimsenin olduğu gibi devletin de herhangi bir müdahalesini kabul etmez, ancak devletin temel ilkelerini tehdit eden her türlü faaliyete devletin müdahalesini, devletin bekası ve toplumsal barışın gerekliliği açısından gerekli görür.⁷³

⁶⁶ Spinoza, **a.g.e.**, s.296-297-298

⁶⁷ Spinoza, **a.g.e.**, s.313-314

⁶⁸ Spinoza, **a.g.e.**, s.299-313-314

⁶⁹ Spinoza, **a.g.e.**, s.257-259-314

⁷⁰ Spinoza, **a.g.e.**, s.314-315

⁷¹ Spinoza, **a.g.e.**, s.297-vd., 313-315

⁷² Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev., Semih Lim, Yapı Kredi yay., İst.1995, s.155-156-157

⁷³ Spinoza, **a.g.e.**, s.296-297-299-314

SONUÇ

Alemde her şeyin zorunlulukla ortaya çıktığına inanan Spinoza'ya göre, mutlak anlamda tek hür varlık Tanrıdır. Ancak, böyle olmakla birlikte, ona göre, ikinci olarak da insanın hürlüğünden bahsetmemizde bir sakınca yoktur. Zira, bizler kendi varoluşumuzun farkında olarak Tanrı'yı bildiğimiz ve eylemlerimizin nedenleri hakkında uygun ve doğru fikre sahip olduğumuz ölçüde hür ve özgürüz demektir. Bununla birlikte özgürlüğün de bir derecesi vardır ve özgürlük zorunluluğun bilincinde olmakla belirlenir. Yani gerçek özgürlük, kendi tabiatımızın zorunluluğunu bilmek, buna uyum sağlayabilmektir. İnsanlar bilmediklerinin esiri olduklarından, ancak zorunluluklarını bildikleri ve söz konusu zorunluluklarının bilincine ulaştıklarında özgür olabilirler. Dolayısıyla Spinoza, özgürlüğü düşüncede bulmaktadır. Ayrıca, özgürlüğü, ilk kez o, zorunluluğun bilinmesi olarak anlamıştır.

Spinoza'ya göre insanın hür olması, akıl sahibi olması, aklını kullanabilmesi demektir. İnsan aklını kullanabildiği ölçüde hürdür. Ayrıca, insan hür olduğu ölçüde fitratını, varoluşunu ve gerçek insan olma vasfını gerçekleştirir. Bu anlamda düşünce ve inanç hürriyeti insanın en doğal hakkıdır. Devlet de bu tabii hakları sağlamak ve güvence altına almakla yükümlüdür. Zira, ona göre devletin gerçek hedefi **özgürlüktür**. Daha önce de vurguladığımız gibi devletin amacı insanları akıllı varlıklardan hayvanlara veya kuklalara dönüştürmek değil, bilakis onların akıllarını güvenlik içinde özgürce kullanabilmelerine imkan sağlamaktır. Çünkü, böyle bir özgürlük olmazsa ona göre toplumsal saygı ve barış güvenlik içinde gelişemez. Keza, akla göre hareket eden toplumun en belirgin özelliği hoşgörü olacaktır. Bu hoşgörü yalnızca dinsel hoşgörü olmayacak, aynı zamanda özgür konuşabilme hoşgörüsü olacaktır. Ancak bu hoşgörüye, belli bir dini inanç grubunu egemen kılmayı ve topluma zararlı olmayı amaçlamadığı, düşüncesini özgürce bildirme de toplumsal kargaşayı artırma gayesiyle eleştirmediği sürece izin verilmelidir. Yani, toplumun faydasına olan eleştiri ve tartışmaların dışında, ayaklanmaya ve yasaları çiğnemeye yönelik kışkırtma ve konuşmalara bir sınır getirilmelidir. Fakat, yalnızca özgürlüğü, düşünce ve konuşmayı baskı altına alma girişimi faydadan ziyade zarar getirir. Eğer böyle bir ciddi gerekçe olmaksızın özgürlüğü bastırma olursa, ortam aptallara ve yaltakçılara kalır.

Kısacası, Spinoza'ya göre iki şey insan hürriyetini sınırlayabilir. Birincisi Tanrıdır. Zira, Tanrı söz konusu olduğunda insanın hürlüğü sınırlanır. Mutlak anlamda tek gerçek hür olma vasfı, Tanrı'ya aittir. İnsan ancak Tanrı'yı bildiği ve sevdiği ölçüde kendini gerçekleştirebilir ve özgür olabilir. İkinci olarak da özgürlüğün güvencesi olan devlet anarşi ortamına fırsat vermemek ve toplumsal barışın gereği olarak, insanların esenliğini temin etmek için hürriyete gerektiği yerde sınır koyabilir. Ancak, bu sınırlılık keyfi olmamalıdır. Zira, devlet özgürlüğü ve özgür ortamı sağlamak zorundadır. Bu devlet şekli de demokratik bir devlettir. Çünkü, demokrasi, özgürlüğün en iyi güvencesi ve toplumun faydası için mümkün olan en iyi yönetim şeklidir. Aynı şekilde bu yönetim şekli, bazı kusurlarına rağmen tüm yönetim şekillerinin en doğal olanı ve bireysel özgürlükle en uyumlu olanıdır.

KAYNAKÇA

1. Akarsu, Bedia, Felse Terimleri Sözlüğü, Altıncı Baskı, İst., 1997
2. Antony, Flew, A Dictionary of Philosophy, London,1979
3. Arıcan, M.Kazım, Spinoza'da Din ve Tanrı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sos.Bil.Enst., Ankara,1996
4. Arslan, Ahmet, Felsefeye Giriş, Ank. 1996
5. Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, Üçüncü Baskı, İst.,1992
6. Bayrakdar, Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, Ank.,1986
7. -----, Din Felsefesine Giriş, Ank. 1998
8. Billigton, Ray, Felsefeyi Yaşamak, Çev., Abdullah Yılmaz, İst, 1997
9. Bolay, S.Hayri, Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, Yedinci Baskı, Ank.,1997
10. Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü,İkinci Baskı, Ankara, 1997
11. Diane, Collinson, Fifty Major Philosophers – A Reference Guide (Routledge), New York, 1987
12. Durant, Will, Kıssatü'l Felsefe, Arapçaya Çev.: Fethullah el-Muşa'şa, Beyrut, Tarih yok
13. Erdem, Hüsamettin, Bazı Felsefe Meseleleri, Konya, 1999
14. -----, Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi, Ankara,1990
15. Frederik, Compton, Felsefe Tarihi, Çeviren: Aziz Yardımlı, Cilt 4, İst.,1991
16. G.W.F., Hegel, Hukuk Felsefesinin Prensipleri, çev., Cenap Karakaya, İst., 1991
17. -----, Mantık Bilimi, çev.,Aziz Yardımlı, İst., 1996
18. -----, Seçilmiş Yazılar, çev., Nejat Bozkurt, İst., 1986
19. -----, Tarihte Akıl, Üçüncü Baskı, İst., 1995
20. -----, Tinin Görüngü Bilimi, çev., Aziz Yardımlı, İst., 1996
21. Hobbes, Thomas, Leviathan, çev., Semih Lim,İst.1995
22. Jasper, Karl, Felsefe Nedir?, İkinci Baskı, İst.,1995
23. Kaufmann, Hegel, Üzerine Yorumlar, çev., Aziz Yardımlı, İdea yay.,İst.1997,
24. Kierkegaard, Sören, Ölümçül Hastalık Umutsuzluk, çev.,M. Mukadder Yakupoğlu, İst.,1997
25. Korlaelçi, Murtaza, Vahdet-i Vücut Panteizm midir?, Ankara, Mart 1992
26. -----, Panteizm ile Vahdet-i Vücutun Mukayesesi,Türk Kültürü ve Felsefe Panelleri, Kayseri, 1992
27. Mark, T.Carson, Spinoza's Theory of Truth, New York, 1972
28. Öner, Necati, İnsan Hürriyeti, Dördüncü Baskı, Ankara, 1995
29. Richard, H. Popkin, Avrum Stroll, Philosophy, Oxford, 1986,

30. Roy, Weatherford, The İmplication of Determinism, New York, 1991
31. Russell, Bertrant, Batı Felsefe Tarihi, Çev. Muammer Sencer, İst. 1994
32. Spinoza, A Theologico-Political Treatise and A Political Treatise, (Tractatus Theologico-Politicus) İng. Çev., R.H.M.Elwes, New York, 1951
33. -----, Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış Ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan ETİKA (Ethica, Ordine Geometrico Demonstrata Et Inquinque Partes Dıstincta, inquibus agitur), Fransızcadan Çev., H.Z. Ülken, İst., 1984
34. -----, On The İmprovement Of The Understanding (Tractatus De İntellectus Emendatione), Trans., Joseph Katzs, New York, 1988
35. Stanley, M. Honer, Thomas C. Hunt, Felsefeye Çağrı, çev., Hasan Ünder, Ank.1996
36. Stumpf, Samuel Enoch, Philosophy: History and Problems, New york, 1989
37. Taylan, Necip, Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu, İst.,1998
38. Tülin, Bumin, Hegel,Alan yay., İst., 1987
39. -----, Hegeli Okumak, Kabalcı yay., İst., 1993
40. Tülin, Bumin, Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza, İst., 1996
41. Vorlander, Karl, Felsefe Tarihi, c.2, Osmanlıca'ya çev. Orhan Saadettin, İst. 1928
42. W.T., Stace, Hegel Üzerine, çev.; Murat Belge, Ank. 1986
43. Weber, Alfred, Felsefe Tarihi, Çeviren: H. Vehbi Eralp, Beşinci Baskı, İst.,1993
44. Wolfson, A. Harry, The Philosophy of Spinoza, New York, 1961